

УДК 140.8::321.7

DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).05

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ТРАНЗИТ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ІНДОКТРИНАЦІЯ ЧИ ФІЛОСОФСЬКИЙ СКЕПСИС КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ?

Зореслав САМЧУК

доктор філософських наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
<https://orcid.org/0000-0002-7247-186X>

© Самчук З., 2024

Ключові слова: демократичний транзит, індоктринація, освітнє середовище, соціокультурний фактор, філософія освіти, філософський скепсис, критичне мислення.

Високий рейтинг популярності демократичної риторики призвів до того, що потреба демократичного транзиту освітнього середовища

набула статусу консенсусної норми практично у всіх суспільних та політичних середовищах сучасної України. Однак практика суспільних реалій має чимало розбіжностей із теоретичними ритуалами демократичних наративів. Основна проблема полягає в тому, що монополізація права політико-управлінських еліт говорити від імені демократії часто супроводжується зусиллями, які не лише не мають до демократії жодного стосунку, а й постають утіленням своєрідної антиутопії демократії, демократичних норм і процедур.

Актуальність. Будучи складним системним об'єктом відкритого типу, освітнє середовище цілком закономірно має чимало альтернатив розвитку, а також проблем і викликів на свою адресу. За умов поступального демократичного транзиту функціонування освітньої сфери всі її проблеми підлягають оперативному розв'язанню та мінімізації. Але якщо демократичний

транзит лише декларується, а натомість застосовуються інструменти й засоби, несумісні з демократичною процедурністю й нормативістикою, то мета підвищення ефективності та якості освітнього середовища виявляється практично недосяжною, заблокованою безліччю упередженостей, суб'єктивізму, хибних цільових орієнтирів і контрпродуктивних пріоритетів.

Мета. Специфіка окресленої актуальності й проблемності зумовлює необхідність осмислення засобів утілення на практиці демократичного транзиту освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. У суспільному середовищі загалом і в освітній сфері зокрема сформувався дивовижний і дещо парадоксальний консенсус щодо істотності й навіть визначальності застосування норм і процедур демократії для функціонування освіти на принципах якості й ефективності. В чому, власне, полягає дивовижність і парадоксальність? Вона зумовлена тим, що окреслений консенсус поширюється як на прихильників демократичного нарративу, так і на категорію їхніх ідейно-концептуальних антиподів і антагоністів – тобто на тих скептиків, які піддають сумніву коректність поширення на демократію статусу панацеї (як загально-носупільної, так і сегментативної, вузькопрофільної, в межах освітнього середовища).

Якщо ж узяти до увагу ту істотну обставину, що *перша категорія* в абсолютній більшості випадків видає бажане за дійсне, ототожнюючи з ідеалом демократії її далекий від цього ідеалу фактичний стан справ у суспільстві загалом і освіті зокрема, а *друга категорія* в принципі не проти торжества ідеалів демократії, однак ставить під сумнів утілення на практиці такої поки що утопії, то дивовижність і парадоксальність окресленого консенсусу елімінується й практично сходить нанівець, надаючи консенсусу щодо істотності застосування норм і процедур демократії для функціонування освіти на принципах якості й ефективності цілком об'єктивних, закономірних і прогнозованих ознак.

Таким чином, проблемна інтрига значною мірою зводиться до того, що Пітер Бергер і Томас Лукман влучно відрекомендували «конфліктом інтерпретацій» – це коли сутність різнотлумачень стосується *не предмета, об'єкта чи явища як таких і навіть не їхніх змістовних опцій, а лише тактичних особливостей нарративу*

у вигляді спроб «добудувати реальність» за допомогою символів віри, світоглядними кредо чи різноманітними карго-культами [6]. Однак цією номінацією «лише» не варто легковажити, бо саме такі далекі від наукової критеріальності засоби міфологічного й навіть магічного навіювання лежать в основі когнітивного дисонансу, з яким останнім часом доводиться мати справу на рівні не тільки масової свідомості, а й у сфері свідомості спеціалізованої – наукової і академічної.

Вихід із зачарованого кола жонглювань порожнинною змістовністю можливий хіба що за умови докорінного переосмислення й змістовної деконструкції патової ситуації, яка коректно окреслюється метафоричним словосполученням «розмови глухих із німими». Отже, що стає на заваді демократичному транзиту освітнього середовища сучасного зразка?

Увіраження низку причин, які лежать в основі негативних наслідків, варто розпочати з формального підходу, безроздільне домінування якого чимало провідних дослідників суспільно-гуманітарного профілю аргументовано пов'язують із глобальною тенденцією розростання бюрократичного кластеру політико-управлінської сфери та гіпертрофії його повноважень: після декларованого Френсісом Фукуямою «кінця Історії» і нібито безроздільного домінування неолібералізму основна інтрига динаміки суспільного розвитку була пов'язана з ефективністю виконання бюрократичних функцій, які, в свою чергу, були хибно ототожнені з кількісними показниками бюрократичного апарату та безроздільністю його повноважень у багатьох сегментах суспільного життя.

На жаль, на периферії уваги залишилася тривіальна істина: кількість не завжди переходить у якість, а інколи вона взагалі набуває контрпродуктивних ознак, працюючи лише на власні корпоративні інтереси, нехтуючи інтересами національними та ігноруючи права і свободи індивіда. Як слушно зазначає Н. Бондаренко, «**наявність в освітній процесуальності**

формальних та кількісних ресурсів і засобів не гарантує досягнення змістовної та якісної мети: така мета потребує смислового й значеннєвого розуміння, а також концептуального закріплення на рівні семантичного рельєфу освітнього середовища як базового концепту, своєрідного спільного знаменника, під егідою якого об'єднані багатоманітні кейси освітньої теорії та практики» [1, с. 47].

Тут важко не погодитися з В. Левкуличем: «Перспективи як особистісного, так і суспільного розвитку істотно залежать від якості й ефективності мислення, від розвиненості аналітичної та критичної складових мислення, а також від уміння й готовності своєчасно скористатися ними з метою перегляду хибних стереотипів і відмови від контрпродуктивних тенденцій. Такі опції особливо актуалізуються в часи домінування на рівні освітнього і загально-суспільного менеджменту хибних парадигм мислення і безвідповідального волюнтаризму, засобом якого контрверсійні нововведення без украй необхідного попереднього обговорення хоча б на рівні фахового середовища одним махом легітимізуються в статусі істини в останній інстанції, перетворюючи суспільство на мимовільного заручника згубних канонів і сумнівних пріоритетів» [3, с. 111].

Між іншим, Освальд Шпенглер пов'язував перспективи занепаду Європи в своїй легендарній праці насамперед із домінуванням формального підходу як характерною ознакою «цивілізаційного вигорання». Втім, спочатку книга Шпенглера вважалася навіть не інтелектуальним пророцтвом, а алармістською пересторогою – мовляв, чого не слід робити, щоб не потрапити в цивілізаційне піке, змальоване в «Занепаді Європи». Тому тривалий час Шпенглер мав репутацію надміру консервативного й маргінального мислителя, який намагається привернути увагу до себе в спосіб оприлюднення апокаліптичних пророцтв із украй низьким рівнем їх вірогідного втілення на практиці. Однак після того, як у перших двох декадах ХХІ

століття світопорядкові реалії почали відтворювати припущення Шпенглера в найдрібніших деталях, зацікавленість його логікою каузальності суспільних процесів постійно оновлює рекорди популярності, слугуючи своєрідним «маршрутизатором» подальших тенденцій і альтернатив розвитку.

Перекидаючи місток рефлексій до освітнього кластеру, доводиться визнати, що «в ситуації підміни критеріїв якості критеріями суто кількісними та надання пріоритетного значення другорядним факторам важко розраховувати на високий рівень ефективності та якості освіти, позаяк саме ефективність і якість опиняються на далекій периферії уваги і не входять до переліку пріоритетів освітнього процесу. Щоправда, такий «секрет Полішинеля» старанно приховується й маскується натужним наративом про «безальтернативність ефективності та якості освіти», однак такий наратив неспроможний чи не бажає вийти на рівень критеріальної визначеності. Чому? Тому, що така критеріальна визначеність одразу з'ясує принципову несумісність із нею наявних функціональних алгоритмів освітнього середовища, їхню невідповідність потребам і запитам конкурентоспроможних освітніх результатів» [1, с. 42].

Виразним атрибутом формалізаційного тренду сучасності є організаційно-управлінська парадигма протоколів, яка набула безпрецедентного поширення в часи антиковідних обмежень. Безперечно, протокол як шаблон застосування коректних алгоритмів і процедур за відповідних ситуацій має істотне значення, оскільки дозволяє уникнути суб'єктивізму, волюнтаризму й нестачі професіоналізму, які в багатьох випадках можуть мати (і мають!) критичне, вирішальне значення для ефективності прийнятих рішень.

Разом із тим інструментарій протоколів не варто й переоцінювати: протоколи дієві лише там і тоді, де і коли «клінічна картина» доволі виразна, а в ситуаціях системних проблем, точок біфуркацій і синергетичних ефектів застосування

протокольних шаблонів здебільшого віддзеркалює безпрецедентний рівень тенденційності й політичної доцільності, які за своїми негативними наслідками є навіть більш небезпечними й масштабними, ніж волюнтаристське дилетантство в ситуації відсутності будь-яких протоколів.

Негативні наслідки тенденційного застосування регламентних норм протоколів гіпотетично можна істотно зменшити за рахунок своєчасного застосування демократичних норм і процедур – зокрема й насамперед інструментарію деліберативної демократії як транспарентного обговорення всіх сумнівних «за» та «проти» й подальшого прийняття управлінських рішень лише на підставі такого фахового дискурсу й суспільного полілогу.

На жаль, із демократичністю норм і процедур загалом, а інструментарію деліберативної демократії зокрема останнім часом виникають усе більш непереможні труднощі, які простежуються не лише на національних рівнях, а й у глобальному форматі – причому, глобальний неоліберальний і прогресистський тренд у даному разі постає своєрідним еталоном, драйвером і взірцем для наслідування на рівні адаптації національних процедур і процесів до глобальних пріоритетів і тенденцій.

Як наслідок – «істотний проблемний аспект пов'язаний із управлінським волюнтаризмом і з інтелектуальною примітивізацією доленосних рішень в освітньому кластері суспільного життя. Все частіше доводиться мати справу із ситуаціями, коли замість предметного й ґрунтовного розгляду можливих альтернатив розвитку на підставі аналізу причинно-наслідкових зв'язків і методів досягнення бажаних результатів з уст управлінців від освіти доводиться чути унтер-пришибеєвське «так треба», яке не залишає ні жодного діапазону для предметного дискурсу й полілогу, ні шансів на позитивний результатуючий ефект» [4, с. 140].

Важко спростувати тезу, що «коли маєш справу навіть із незначною дещицею пресингу, здійснюваного репрезентантами

неоліберальної демократії топ-рівня та їхніми численними проксі для забезпечення необхідного їм прийняття політичних та управлінських рішень, то віддаєш належне аналітичному генію Платона: демократія вироджується в тиранію не внаслідок випадкового збігу обставин, а з причин неусувної генеалогічної зумовленості свого розвитку саме за таким сценарієм. Своєрідним рубіконом виродження демократії в автократію і деспотію є безкарне нехтування фундаментальною опцією демократії – свободою слова» [5, с. 176–177].

Принагідно зазначимо, що заради відповідності фактичному статус-кво згадку про неоліберальну й прогресистську складову інформаційного порядку денного сучасності слід супроводжувати симптоматичним словосполученням «так звана», оскільки сучасний неолібералізм і прогресизм має приблизно такий же стосунок до класичних принципів лібералізму й соціального прогресу, як «тричі демократична» КНДР (Корейська Народна-Демократична Республіка) – до демократії.

У книзі «Неолібералізм та академічні репресії» Ерік Юргенсмаер, Ентоні Ночелла та Марк Сейс здійснили системне обстеження сучасної системи вищої освіти і з'ясували, як наукові кола трансформуються в своєрідний корпоративно-промисловий комплекс, а місія вищої освіти – з фундаменту демократії на продукування менеджерів професіоналізму, для яких норми й канони демократії мають у кращому разі другорядне значення [7].

Не випадково, «враховуючи ставлення сучасних прогресистів (неолібералів, репрезентантів транснаціонального капіталу) до свободи слова, об'єктивний, неупереджений і незаангажований аналіз змушений констатувати: порятунок реноме демократії можливий лише за однієї умови – якщо ототожнення сучасних неолібералів із демократією як такою вважається некоректним, шахрайськи сфальсифікованим і маніпулятивно нав'язаним засобами постправди, демагогії, лицемірства й НЛП-технологій» [5, с. 177].

Як слушно зазначає А. Гурківська, «інструмент mass hysteria – це чи не найбільш дієвий засіб схиляння шалюк терезів громадської думки на свою користь за відсутності переконливих аргументів. Даний аспект ґрунтовно дослідила Рут Водак у книзі «Політика страху: що означають правобічні популістські дискурси» [11]. Авторка відстежила електоральні траєкторії правих партій політичного спектру крізь призму того, як вони перетворюються з маргіналів на переконливих політичних акторів, котрі визначають порядок денний дебатів у ЗМІ» [2, с. 135–136].

Із політикою страху часто пов'язують інструментарій мови ненависті й вороженості, притаманний репрезентантам правого політичного спектру, проте насправді такий тип мови посилено експлуатують також політики прогресизму, які з часів оприлюднення «Кінця Історії» Френсіса Фукуями навіюють уявлення про безальтернативність успіху, високого рівня життя, щастя тощо – щоправда, лише за умов ретельного слідування настановам і рекомендаціям прогресистів.

У такій системі ідейних і причинно-наслідкових координат «пріоритетного значення набуває фактор медійного ландшафту, формування інформаційного порядку денного і вкидання в медійний простір акцентованих меседжів. Потреба домінування в інформаційному просторі обумовлена тим, що невдовзі споживачі інформаційного продукту, висловлюючись образно, дивитимуться на світ очима власника (замовника, спонсора) інформаційного контенту» [5, с. 177].

Загалом в ідейному забезпеченні функціонування освітнього середовища сучасного формату спрацьовує фундаментальне правило геополітики: **вплив на простір одних** (персон, груп впливу, структур тощо) досягається виключно за рахунок обмеження впливу інших. Іншими словами, перспективи твого впливу обумовлені не стільки ідейною і аргументаційною переконливістю, скільки можливістю усунути ідейних конкурентів, позбавити їх доступу

до джерел поширення інформації. Очевидно, не варто розлого пояснювати, що такий стан речей має дуже мало спільного з демократією. Із цього приводу Тулсі Габбард саркастично зазначає: «When they say «fight for Democracy», they actually mean «fight for control».» [10]. На жаль, доводиться визнати очевидне для реалій нашого сьогодення: те, що намагаються позиціонувати як «боротьбу за демократію», часто є «**боротьбою за контроль**» у найрізноманітніших його виявах і формах – політичній, інформаційній, бізнесовій тощо.

Тут мимоволі виникають аналогії із кінострічкою «Планета мавп», у якій у звичну кожному з нас повсякденну життєдіяльнісну диспозицію була внесена одна-єдина (зате яка!) зміна: мавп поміняли з людьми статусними місцями, внаслідок чого мавпи менторським тоном почали повчати людей усьому діапазону життєдіяльнісних практик – починаючи з гігієни й закінчуючи якості мислення та добродетності. Як кажуть у подібних випадках, усе це було б дуже смішно, якби не було так сумно.

Зрештою, виразні аналогії простежуються не лише з «Планетою мавп», а й також із романом Льюїса Керола «Пригоди Аліси в Країні Чудес». Разом із тим можна вгледіти й знакову відмінність: якщо у випадку задзеркалля гра з логікою породила появу жанру *літературного нонсенсу*, то в нашому випадку можна констатувати започаткування жанру **демагогічного нонсенсу** – це коли за канонами демагогії дотримано всіх вимог і ритуалів, однак такий демагогічний педантизм справляє на суспільно-політичну сферу ефект, не лише далекий від оптимуму, а й загалом фатальний, загрозливий для перспектив функціонування суспільства.

Ще один дисонуючий ефект аналогій полягає в тому, що в «Пригодах Аліси» було застосовано прийом антропоморфізації – наділення тварин і предметів ознаками людей з подальшим сприйняттям і оцінкою їх також як людей; натомість антиплагіатна істерія як своєрідна психосоматична візитівка життєдіяльності

сучасного вітчизняного освітнього середовища постає втіленням зворотного ефекту – люди уподібнюються тваринам (тим же мавпам, а також папугам, гіенам та свиням), а їхня ефективність оцінюється (принаймні, ініціаторами цього проекту) за шкалою відповідності очікуванням, пов'язаним – відповідно – із мавпами, пугами, гіенами та свинями.

Японська мудрість наполягає на доцільності першочергового пошуку *проблем*, а не *винних*, бо якщо виявити проблеми, то перелік винник з'ясується ледве не в автоматичному режимі, а якщо визначити винних, то можна так і не дізнатися про ієрархію проблем і про те, наскільки визначені винні є по-справжньому винними.

Втім, потрібно не просто окреслити проблему чи визначити ієрархію проблемних факторів, а зробити це коректно й аргументаційно переконливо. Якщо ж, як у випадку з необхідністю підвищення ефективності та якості освіти, пов'язувати перспективи досягнення такої мети лише з кількісними опціями та зі спробами викоринити плагіативні запозичення методами Священної Інквізиції, то на практичному рівні це означатиме відволікання уваги від усвідомлення справжніх проблемних викликів: суспільство лише марнуватиме час, якого катастрофічно бракує для формування адекватних відповідей на визначальні запитання, загрози й небезпеки.

Приділення уваги другорядним факторам – це типове явище для категорії країн, які номінуються «гібридними демократіями»: на відміну від авторитарних, тоталітарних і деспотичних режимів, вони, з одного боку, не можуть дозволити собі розкіш відвертого нехтування демократичними нормами й процедурами під час прийняття знакових управлінських рішень, а з іншого боку, неспроможні чи не мають політичної волі й персонального бажання дотримуватися таких норм і процедур на практиці, тому вдаються до шахрайських маніпуляцій – канонізують у статусі пріоритетних проблем явища і процеси, які насправді є або другорядними, або не підлягають

розв'язанню в принципі (принаймні в оглядовій перспективі).

Якщо праксеологічна перевага другорядних проблем пов'язана з відносною легкістю їх розв'язання, а відтак – і з можливістю оперативної відвітувати про «успішні результати титанічної праці, які еквівалентні всім подвигам Геракла», то спокуса надання пріоритетного значення проблемам, які не підлягають розв'язанню в принципі, обумовлена можливістю десятиліттями «водити козу по колу», скеровуючи зусилля суспільства й держави на дон-кіхотську боротьбу з вітряними млинами й драконами, в яких замість однієї відрубаної голови раптово відростають дві нові (ну, а поки відбувається така «епічна боротьба Добра зі Злом», можна отримувати державне фінансування, ордени на лацкани й зірки на погони).

Серед тематичних опцій, яким у сучасному вітчизняному освітньому просторі приділяється вочевидь гіпертрофоване значення, можна виокремити чимало опцій: тут не лише антиплагіатна істерія та натужне моралізаторство під егідою академічної доброчесності тих, чий рівень IQ викликає занепокоєння навіть у середовищах із затримками ментального розвитку, а моральний щабель поступається навіть тим митарям і фарисеям, яких Ісус Христос виганяв із Храму (врахуйте, що розважливого Ісуса Христа вивести зі стану психологічної рівноваги було непростим).

Доповнити список «панайей» можна «творчо запозиченою» із західних методичок *концептуалістикою лідерства* – причому в найрізноманітніших модифікаціях. Вишукана іронія і водночас гротеск полягає в тому, що автентичних лідерів в принципово антимеритократичній системі суспільно-політичного ліфтингу сучасної України обмаль, а ті, хто на себе приміряють цю роль, не просто не відповідають елементарним вимогам лідерства, а й постають виразним утіленням антиподів і антагоністів справжнього лідерства. На додаток вони ще й блокують створення належного середовища для культивування лідерства: і,

правдоподібно, роблять таку чорну справу з тією тривіальною метою – щоб самим не опинитися на смітнику Історії.

Ще одним наочним прикладом надання гіпертрофованого значення другорядним аспектам слугує так звана парадигма практикоорієнтованої освіти: тут вістря проблеми полягає не в самій ідеї, а в її некоректному тлумаченні та в ототожненні з неадекватними прикладними версіями, у фактичній підміні стратегем поточними кон'юнктурними пріоритетами, внаслідок чого виникає світоглядна драма (а почасти й трагедія!), окреслена вербальною формулою «за деревами не видно лісу».

Це нагадує басню Крилова про «попрыгунью стрекозу», яка «лето красное пропела, оглянуться не успела, как...». За всіма формальними ознаками цей казковий персонаж був дуже «практикоорієнтованим», бо коли йому казали про небезпеку зими, то він несамовито відмахувався крилами, що в перекладі на англійську означало приблизно «oh, give me a break!» Однак, як з'ясувалося, наскільки б нереалістичними не здавалися стратегемні перестороги, насправді вони тісно пов'язані з буттєвими реаліями – принаймні, в тому сенсі, що з часом плавно трансформуються в поточні буттєві потреби й проблеми, неспроможність забезпечити й розв'язати які призводить до буттєвого краху, колапсу тих, хто ними нехтував, хто скеровував свої зусилля на більш «практикоорієнтовані» проекти.

Неадекватне інструментальним можливостям значення також надається епістемологічному напрямку *case studies*: наскільки б важливою не була специфіка прикладних випадків (кейсів) і необхідність її максимального врахування для потреб ефективного оперування проблематикою того чи іншого випадку, не можна універсалістську наукову концептуалістику й методологію підміняти «ліками для кожного конкретного випадку хвороби». Чому не можна? Та хоча б тому, що хвороб безліч, а підбір ліків вузькоприкладного значення потребує часу, якого тривіально не вистачає нам всі

екзотичні випадки (які ще й можуть додатково з'являтися будь-коли).

Ще одна недоречна гіпертрофія стосується того, що англійською позначається словосполученням «*epic skills battle*»: безперечно, інструментальне значення навичок не варто недооцінювати чи ставити під сумнів, однак переоцінювати їх також не слід. Навички – це просто навички: не більше й не менше. Ними не можна компенсувати світоглядний примітивізм, інтелектуальну упослідженість і аксіологічне варварство. Така «алхімія» на рівні суспільного й науково-освітнього праксису ХХІ століття вочевидь не спрацьовує. Тим не менше, наміри спростувати цю аксіоматичну тезу тривають із впертістю, вартою кращого застосування.

Будь-яка спроба надати гіпертрофованого значення другорядним аспектам тісно пов'язана з «легендарним висловом маршала Франції Жака д'Естампа дела Ферте: Бог завжди на боці великих батальйонів. Якщо ти керуєш «великими батальйонами» інформаційних ресурсів, то не складе великих труднощів переконати суспільну свідомість у тому, що **якісні** показники вищої освіти можна коректно тестувати **кількісними** параметрами, і, наприклад, розв'язання проблеми плагіату гарантує неймовірний приріст геніальних праць, або що ідентичність – це не конкретно-історична змістовна квінтесенція, а лише уявлення про неї» [5, с. 177].

Сподіваюсь, не варто розлого роз'яснювати, що запитання, загрози й небезпеки, залишені без коректних і своєчасних відповідей, приречені на трансформацію в хронічну фазу свого розвитку, яка на певному етапі набуває фатальних для функціонування суспільства ознак. Висловлюючись терміном військових льотчиків, у таких випадках суспільство входить у штопор стагнаційного піке, успішний вихід з якого часто неможливий навіть за феноменальної кваліфікації пілота, бо закони фізики виявляються сильнішими.

Самонавіювальний ефект, плацебо-ефект, карго-культ і т. п. химери

світосприйняття можуть бути доволі ефективними як засоби впливу на підсвідомість, тобто вони спроможні на деякий час створити враження панацеї, необхідної для досягнення саме того результату, якого потребує людина й суспільство. Однак таке враження є *ілюзійним* і здебільшого воно не має нічого спільного з *буттєвими реальіями*: ілюзії можуть бути панацеєю лише для формування *ілюзійної картини світу*, яка існує в паралельній реальності щодо *реальної картини світу*, жодним чином і за жодних умов не перетинаючись із нею.

Вочевидь «затяжна траншейна війна на виснаження проти логіки здорового глузду вже призвела до багатьох безповоротних втрат. Тож подальше ігнорування логіки й здорового глузду є тією розкішшю, яку Україна як країна, що стоїть над прірвою безлічі викликів і загроз, більше не може собі дозволити. Кожна поступка, інфантилізм і безвідповідальність у цьому питанні може виявитися тією фатальною останньою краплиною, яка, послуговуючись аналогією з фізики, зрушить силу поверхневого натягу, зруйнує тендітні суспільні баланси і зробить безпорадними регенеративні функції суспільного організму, які по трьох десятиліттях варварського експериментування вже практично вичерпали себе» [5, с. 193].

На думку Джона Шелтона, стереотипований зв'язок освіти з економічним добробутом не є неминучим: наприклад, у XVIII та XIX століттях була виразним інструментом допомоги громадянам навчитися брати участь у демократії, а до 1930-х років державна освіта разом із профспілковими правами та соціальним забезпеченням становила важливий компонент широкомасштабної боротьби за соціал-демократію [9]. Шелтон демонструє, що, починаючи з 1960-х років в освітньому середовищі США почала нав'язуватися антисоціальна ідея щодо неможливості гарантування економічної безпеки та соціальної гідності тих американців, які не мають вищої освіти. До втілення на практиці цього освітнього міфу були причетні такі

президенти, як Ліндон Джонсон, Джиммі Картер, Білл Клінтон та Джордж Буш. Наслідком експансії цього міфу в суспільній свідомості стало формування впродовж кількох попередніх десятиліть глибоко несправедливої економіки та жорстко диференційованої політичної системи.

Епоха інформаційного суспільства є безпрецедентним інструментальним і живильним середовищем для трансляції, навіювання й нав'язування найрізноманітніших міфів. Причому, індекс ефективності такого навіювання для спеціалізованої (академічної) свідомості не надто поступається аналогічним показникам для свідомості неспеціалізованої – масової свідомості, свідомості пересічного індивіда, свідомості соціальної повсякденності.

Причина такого дещо незвичного стану справ обумовлена перманентним удосконаленням засобів інформаційного впливу, пресингу, який межує з відвертою індоктринацією і тим, що англійською має назву *brainwashing* – себто промиванням мізків. Як доводить практика, щоб ефективно протистояти латентній тенденційності такого «порядку денного», недостатньо бути власником дипломів у галузі соціальної філософії, політології та соціальної психології – необхідно бути носієм високого рівня загальносвітоглядної і політичної культури, щоб буквально в он-лайн режимі виразно усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки будь-якого суспільного явища та його інформаційного супроводу. Така інструментальна опція є в арсеналі аж ніяк не кожного дипломованого фахівця.

Чутливість до різних аспектів і способів їх артикуляції є невід'ємним атрибутом практично кожного психологічно розвинутого індивіда. В багатьох випадках вона є заручником негативної модальності, яка, відповідно, зумовлює негативний психосоматичний фон сприйняття ситуації чи проблемного кейсу. Чи варто суспільству приділяти цьому аспекту увагу? Безперечно, варто, позаяк негативний психосоматичний фон за принципом симетрії негативно позначається на сукупній життєдіяльності

соціуму. Інша річ, якою саме має бути така увага і чи доцільно суспільству перетворювати себе на заручника індивідуальної психосоматики – особливо, якщо взяти до уваги принципову несумісність сприйняття різними людьми різних аспектів, коли те, що одному здається доцільним і украй бажаним, для іншого є категорично неприйнятним.

Цей аспект виразно висвітлює Бен Шапіро – одна з найяскравіших молодих зірок інтелектуального небосхилу США: у книзі «Фактам (все ще) байдуже до ваших почуттів: жорстко чесний сиквел національного хіта» автор аналізує американську політику 2015 – 2020 років (зокрема, проблему радикалізації демократів, абсурдизм «антирасизму», фантазмагорію «переважно мирних протестів» та інші спроби лівих переписати історію США і сформувані на основі власних інтересів і неадекватних уявлень універсальний «порядок денний») [8].

Не випадково «у фаховому середовищі щоразу гучніше лунають тривожні голоси з приводу контрверсійності розвитку освіти загалом і сегмента вищої освіти зокрема: йдеться насамперед про те, що сучасний заклад вищої освіти практично втратив статус суб'єкта й суверена формування смислів розвитку не лише суспільства, а й себе самого, перетворившись на слухняного об'єкта зовнішніх регламентацій. Така особливість містить не стільки переваг, скільки недоліків, позаяк «гармонійна взаємодія» з мегатрендами сучасності досягається надто дорогим коштом втрати дорогоцінного капіталу критичного й системного мислення, а також інтелектуальної відповідальності й громадянської позиції» [4, с. 139].

Тут все доволі просто: «Філософський скепсис і критичне сприйняття дійсності ще ніколи й нікому не завадили: можливо, вони не гарантують екзистенційного комфорту й особистісного щастя, проте є цілком достатніми, щоб не перетворитися на добровільного заручника світоглядних химер та небезпечних ілюзій» [5, с. 175]. Втім, попри очевидність потреби культивування

критичного мислення, його кричущий дефіцит також не випадковий: він обумовлений як недостатнім рівнем демократизму політико-управлінського забезпечення освітнього середовища України, так і невідповідністю вітчизняного науково-освітнього співтовариства його громадянським функціям.

Окреслена ситуація у вітчизняній освітній сфері не є чимось екстраординарним – вона типова практично для всіх сфер і профільних сегментів життєдіяльності України сучасного зразка, тому висновки про фактичну відсутність громадянського суспільства вже не викликають рефлекторної ідіосинкразії у фаховому середовищі, а спонукають до рефлексій щодо причинно-наслідкових зв'язків такого status quo.

Безперечно, час від часу в Україні з'являються групи екстравагантних і епатажних диваків, ангажованих певними політико-бізнесовими центрами впливу, але ні вони, ні той вузький ареал інфантильних «пасіонаріїв», завжди готових з дитячою гіперактивністю вхопитися за чергову «доленосну ідею», не можуть вважатися не лише громадянським суспільством, а й навіть однією з його складових, оскільки вони абсолютно неорганічні сутнісним ознакам громадянського суспільства, некогерентні його функціональному покликанню і загалом є чимось на кшталт того, що позначається смисловими маркерами префіксів «псевдо-» і «квазі-» – і це ще в кращому разі, бо в гіршому разі вони є сутнісними антиподами громадянського суспільства, його дискредитуючою ілюстрацією.

Якщо чийсь недорозвинений чи гіпертрофовано вразливий психосоматиці такі міркування здадуться надміру прямолінійними й категоричними, то раджу вдатися до послуг праксеологічно бездоганих рекомендацій філософії стоїцизму й сприймати цей проблемний кейс як потребу елементарного впорядкування того безпрецедентного безладу, який викликаний критеріальним релятивізмом, інтелектуально-вольовими лінощами і тривіальним паразитуванням на невизначеності.

Лікарі не дадуть збрехати: з кожною фазою хвороби співвідноситься тільки їй когерентний метод ефективного лікування – якщо хвороба перейшла в хронічну фазу й поширила метастази, то політкоректні мантри про достатність гомеопатичних і терапевтичних засобів насправді виконують лише одну функцію – позбавити тяжкохворого навіть примарних шансів на одужання.

Висновки. Присутність інтелекту в сучасній українській політиці загалом, а в освітній зокрема й насамперед справляє враження розпачу. Втім, чи може бути іншим враження, коли доводиться констатувати доволі куций формат інтелектуальних широт, не кажучи вже про в кращому разі посередній рівень інтелектуальних глибин. Відповідником гегельовської сови Мінерви, яка, на жаль, з'являється лише в сутінках, в українських інтелектуальних широтах може слугувати розпачливе запитання Тараса Шевченка: «Чи діждемося Вашингтона з новим і праведним законом?»

Проблемний кейс, що є предметом нашого розгляду, дає підстави для формулювання відповіді з доволі високим рівнем вірогідності: якщо наші зусилля будуть обмежені *чеканням*, то Вашингтона з його новим і праведним законом нам *не дочекається*, а сова Мінерви якщо й прилетить, то висловлюючись терміном церковної

літургії, хіба що на відспівування цієї країни. Якщо ж нас така перспектива не зовсім влаштовує, то варто мобілізувати інтелектуальні, морально-вольові й громадянські ресурси для адекватного осмислення суті справи і засвоєння повчальних висновків.

Безперечно, таким висновкам і прийнятим на їхній основі рішенням уже не судилося бути своєчасними, але це саме той випадок, коли краще пізніше, ніж ніколи. Коли будинок охоплений полум'ям, розважливі повчання про небезпеку гри із сірниками вже надто припізнілі: під час пожежі всі зусилля варто скеровувати на оперативне мислення з метою порятунку найціннішого – у випадку сучасної України це здоровий глузд, відповідальність і гідність.

Перспективи демократичного транзитивного освітнього середовища перебувають у безпосередній залежності від дотримання в процесі функціонування освітньої сфери принципів деліберативної демократії, інформаційної і аргументаційної транспарентності, а також свободи слова і критичного мислення. Натомість інструментальний засіб індоктринації не має нічого спільного ні з демократією, ні з гуманізмом, ні з перспективами побудови суспільства на принципах ефективності, інноватики й органічного, а не штучного й репресивного в своїй основі солідаризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бондаренко, Н.** (2023). Освітнє середовище: єдність форми та змісту. *Вища освіта України*, № 4, 40–49. DOI: [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4\(91\).06](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).06).
2. **Гурківська, А. І.** (2022). Політична дійсність в епоху постправди: змістовно-функціональні особливості. *Дис. ... доктора філософії за спеціальністю «052 – Політологія»*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ. 288 с.
3. **Левкуліч, В.** (2021). Вища освіта сучасності крізь призму концептуальних пріоритетів. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (12), 100–116. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-100-116>.
4. **Левкуліч, В.** (2022). Вища освіта у дзеркалі викликів та альтернатив сучасності. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 28(1), 139–158. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-8>.

REFERENCES

1. **Bondarenko, N.** (2023). Osvitnye seredovyshche: yednist' formy ta zmistu [Educational environment: unity of form and content]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, № 4, 40–49. DOI: [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4\(91\).06](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).06) [in Ukrainian].
2. **Hurkiv's'ka, A. I.** (2022). Politychna diysnist' v epokhu postpravdy: zmistovno-funktional'ni osoblyvosti [Political reality in the post-truth era: substantive and functional features]. *Doctor's thesis*. Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyiv. 288 s. [in Ukrainian].
3. **Levkulych, V.** (2021). Vyshcha osvita suchasnosti kriz' pryzmu kontseptual'nykh perevah [Modern higher education through the prism of conceptual priorities]. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (12), 100–116. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-100-116> [in Ukrainian].

5. **Самчук, З.** (2023). Перехрестя науково-освітніх альтернатив: монополія на прийняття рішень чи культивування компетентності?. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 28(2), 171–196. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10>.
4. **Levkulych, V.** (2022). Vyshcha osvita u dzerkali vyklykiv ta al'ternatyvy suchasnosti [Higher education in the mirror of modern challenges and alternatives]. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 28(1), 139–158. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-8> [in Ukrainian].
5. **Samchuk, Z.** (2023). Perekhrestya nauko-vo-osvitnikh al'ternatyv: monopoliya na pryynyattya rishen' chy kul'tyuvannya kompetentnosti? [Crossroads of scientific and educational alternatives: monopoly on decision-making or cultivation of competence?]. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 28(2), 171–196. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10> [in Ukrainian].
6. **Berger, P. L., & Luckmann, T.** (1967). *The Social Construction of Reality : A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor. 219 p.
7. **Juergensmeyer E., Nocella A., & Seis M.** (2019). *Neoliberalism and Academic Repression*. BRILL. 244 p.
8. **Shapiro, B.** (2020). *Facts (Still) Don't Care About Your Feelings: The Brutally Honest Sequel to the National Smash Hit*. Creators Publishing. 219 p.
9. **Shelton, J.** (2023). *The Education Myth: How Human Capital Trumped Social Democracy*. Cornell University Press. 270 p.
10. **Tulsi Gabbard.** (2024). *Democrats are acting as dictators in the name of democracy*. URL.: <https://www.youtube.com/watch?v=T01Ws8KQ4os>.
11. **Wodak, R.** (2015). *The Politics of Fear : What Right-Wing Populist Discourses Mean*. Sage Publications. 256 p.

Zoreslav SAMCHUK

Democratic transit of the educational environment: indoctrination or philosophical skepticism critical thinking?

The high popularity rating of democratic rhetoric led to the fact that the need for democratic transit of the educational environment acquired the status of a consensus norm in almost all social and political environments of modern Ukraine. However, the practice of social realities has many differences with the theoretical rituals of democratic narratives. The main problem is that the monopolization of the right of the political and managerial elites to speak on behalf of democracy is often accompanied by efforts that not only have nothing to do with democracy, but also appear to be the embodiment of a kindred dystopia of democracy, democratic norms and procedures.

Key words: democratic transit, indoctrination, educational environment, sociocultural factor, philosophy of education, philosophical skepticism, critical thinking.